

VILNIUS UNIVERSITY

JUSTINAS DEMENTAVIČIUS

THE CONCEPT OF “STATE” IN LITHUANIA: ORIGINS AND DEVELOPMENT
OF THE MODERN LITHUANIAN POLITICAL THOUGHT

Summary of doctoral dissertation
Social science, political science (02 S)

Vilnius, 2012

The dissertation was prepared at Vilnius University, Institute of International Relations and Political Science, in 2007-2012

Academic supervisor:

Prof. dr. Vytautas Radžvilas (Vilnius university,

Academic consultant:

Prof. dr. Alvydas Jokubaitis (Vilnius university, social science, political science – 02S)

The dissertation will be defended at the Council of Political Science of Vilnius University:

Chairperson:

Prof. dr. Raimundas Lopata (Vilnius University, social science, political science – 02S)

Members:

Prof. dr. Alvydas Jokubaitis (Vilnius University, social science, political science – 02S)

Dr. Česlovas Laurinavičius (Lithuanian history institute, humanities, history – 05H)

Dr. Rimantas Miknys (Lithuanian history institute, humanities, history – 05H)

Dr. Inga Vinogradnaitė (Vilnius University, social science, political science – 02S)

Opponents:

Prof. dr. Vaidutis Laurėnas (Klaipėda University, social science, political science – 02S)

Doc. dr. Nerijus Šepetyš (Vilnius University, humanities, history - 05H)

The public defence of the dissertation will be held at 3 p.m. on the 14th of December, 2012 at the Institute of International Relations and Political Science, Vilnius university
Address: Vokiečių g. 10, LT-01130, Vilnius, Lithuania

The summary of the doctoral dissertation was sent out on the 14th of November, 2012. Dissertation is available at the libraries of Vilnius University and the Institute of International Relations and Political Science

VILNIAUS UNIVERSITETAS

JUSTINAS DEMENTAVIČIUS

VALSTYBĖS SAMPRATA LIETUVOJE:
MODERNIOS LIETUVIŠKOS POLITINĖS MINTIES
IŠTAKOS IR RAIDA

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007-2012 metais Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Vytautas Radžvilas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01H)

Mokslinis konsultantas:

Prof. dr. Alvydas Jokubaitis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Politikos mokslų krypties taryboje:

Pirmininkas:

Prof. dr. Raimundas Lopata (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Nariai:

Prof. dr. Alvydas Jokubaitis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Dr. Česlovas Laurinavičius (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija - 05H)

Dr. Rimantas Miknys (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija - 05H)

Dr. Inga Vinogradnaitė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Oponentai:

Prof. dr. Vaidutis Laurėnas (Klaipėdos universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S)

Doc. dr. Nerijus Šepetyš (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija - 05H)

Disertacija bus ginama viešame Politikos mokslų krypties tarybos posėdyje 2012 m. Gruodžio 14 d. 15 val. VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, 402 auditorijoje.

Adresas: Vokiečių g. 10, LT-01130, Vilnius, Lietuva

Disertacijos santrauka išsiuntinėta: 2012 lapkričio 13 dieną.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto ir Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto bibliotekose.

THE CONCEPT OF “STATE” IN LITHUANIA: ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE MODERN LITHUANIAN POLITICAL THOUGHT

SUMMARY

Research Problem

At the end of the 20th century questions regarding the status and transformation of a modern nation state became very important for social sciences. Globalization, regional integration, unique possibilities for social mobility, identity changes and other social, economical, cultural and political processes serve as a context in which scholars with different academic background are trying to answer one question – what is happening with the contemporary state. Thus political anthropologist would focus on the challenges for the state as an identity forming structure¹; scholars working in the field of international relations would stress the influence of the supranational organizations and the deepening interdependence of states²; political sociologist would look for reasons of the diminishing trust for political institutions or identify the changing forms of social and political behavior³ etc. New ways of understanding political, cultural, social and economical changes in state are also studied by different “rightist” and “leftist” scholars⁴. Even if we were to doubt the radical statement about the disappearance of the state it is obvious that the functions earlier ascribed to the modern nation state are in the process of transformation. The appearance of the nation state is usually ascribed to modernity, thus in the recent decades it became popular to speak about the “new”, “second” or “post” modernity⁵. In the light of these facts it is possible to stress that the

¹ Jean-Marie Guéhenno, *The end of the nation-state*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

² David Held et al., *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002, 108-109.

Manuel Castells, *Tinklaveikos visuomenės raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.

³ David Held, *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002; Stephan Leibfried, Michael Zürn, *Transformations of the state?* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

⁴ Zygmunt Bauman, *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa, 2007; Pierre Manent, *Demokratija be tautų: apie savivaldos pabaigą Europoje*. Vilnius: Versus aureus, 2008.

⁵ E.g., Ulrich Beck, *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press, 2000; Ulrich Beck, Anthony Giddens, Steve Lash, *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press, 1994; Ulrich Beck, *Risk society – towards a new modernity*. London: Sage Publications, 1992; Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai, 2000.

current changes of the polity are as fundamental as the making of the modern nation state in the 17th-19th century.

It is easy to observe similar tendencies of the state transformation in contemporary Lithuania as well. Frustration about the political institutions, transfer of the sovereign powers to the European structures, low ability to implement policies which would not in one way or another be influenced by different international actors and other tendencies allow one to presume that the Lithuanian state is experiencing serious challenges. It is no surprise that while analyzing influence of (post)modernity on the Lithuanian state it is easy to adapt and use “Western” approaches – political sociology, comparative politics, political anthropology etc. Thus current political problems are explained by the institutional dysfunctions, unfavorable international preconditions or at least provide social or cultural arguments⁶.

What is often overlooked in the context of these discussions is the fact that the development of the state and even scholarly analysis of it could not be achieved without initial, usually unconscious and unreflected assumptions about the polity. Thus in Lithuania even in the academic field it is easy to find the positivist approach towards the state, but we are still lacking a decent understanding about the state as an idea, which influences political decisions, academic research or even everyday activities. Here an idea should be understood as an elementary image, which gains its meaning only in particular historical and social context and could influence different behavior of the persons who are uttering an idea. In other words, if we want to understand why a particular kind of institutions is being developed, which social practices are implemented, what kind of polity is established, first of all we have to look at the idea of the state defended by the person acting as a political subject.

This dissertation is an input towards a better understanding of the Lithuanian political thought and political culture, because it helps to explain what kind of state Lithuanians have been developing. In other words, the way we answer the question “what is a state?” will influence what is seen as the most prominent features of the state

⁶ Leonidas Donskis, *Be pykčio: vienerių metų minčių žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Arūnas Sverdiolas, *Lėkštutė lėkštutėlė: keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Rūta Žiliukaitė et al., *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007; Mantas Adomėnas (sud.), *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus, 2007; etc.

that should be maintained, transformed or even denied; before saying what kind of state we are living in, what is its future, it is crucially important to understand what is meant by the state, what are the most important attributes and functions of it. The concept of the state as the main object of the analysis is taken because of several reasons. Firstly, it is a way for a better critical understanding of the previously mentioned discussions about the transformation of the state. Secondly, looking at the Lithuanian text corpus, it is clear that concept of the state is one of the most popular political concepts and should be considered a key concept to understand Lithuanian political discussions. Also we should remember that it has been proven that the concept of the state represents the modern explanation of the political reality. Finally, the analysis of one concept is a way to narrow down the field of the research, but at the same time it is a convenient means to understand previous political debates in their fullness. The concept of the state is synthetic in the sense that it is linked to other important political concepts (person, society, politics etc.) and thus it is an integral part of understanding the present and explaining the future of the political life.

Together with this theoretical challenge it is important to emphasize the practical problem related to the analysis of history of the Lithuanian political thought as such. In the past twenty years there have been hardly any attempts to understand the origins of the contemporary Lithuanian political thinking, to see the tradition which has structured the contemporary political debate. It is easy to succumb to a false impression that before the end of the 20th century there was no thinking about the state at all. Thus there is no history of the Lithuanian political thought, only more or less elaborated comments of different philosophers or politicians of the past, usually criticized from the contemporary perspective. It is possible to name several presuppositions.

So the approach adopted in this dissertation is not institutional or social, but rather, an attempt to look for the transformation of political thinking about the polity, using the methods of political theory and history of the political thought. It will help to find changes in the conceptualization of the state and also to identify the dominant types to interpret the state in Lithuania. Thus the analysis will allow to see the specifics of the contemporary attitude towards the state. Secondly, while doing that we will start with the beginning of the 19th century, when the modern concepts of describing polity, the state (Lith. *valstybė*), appeared in the Lithuanian language. We will not only introduce a

different understanding of the concept of state, but also for the first time in Lithuania try to give an interpretation of the change of the political concept. From the perspective of the history of political ideas it will help us compare past and present understandings of the state and answer the following questions: in which sense should we consider the Lithuanian political thought as a mode of Western political thinking? How did the process of modernization of the political language take place? How did the Soviet political thought interrelate with the previous political thinking? Are there any traces of the past debates in the contemporary political thought?

Aim and Objectives

The main aim of the dissertation is to reconstruct the changes of the concept of state in Lithuania since the beginning of the 19th century till the end of the 20th century. Thus the appearance of the concept of the state could be revealed as an expression of the modern political thought, and different understandings of the state presented as key concepts to interpret the dominant political paradigms. It can also lead to a better understanding of the contemporary political debate and to explain the origins of problems of conceptualizing the modern nation state.

Objectives:

- a) to discuss theoretical and methodological assumptions for analyzing the history of political thought
- b) to critically evaluate different approaches and to show possibilities to study modern Lithuanian political thought
- c) to reveal political, cultural and historical preconditions for the emerging of the modern political thought, and first of all for introducing the modern concept of state, in Lithuania
- d) while analyzing the usage of the word *state*, to reconstruct the dominant attitudes towards the state in Lithuania and to present their features
- e) to analyze the debates regarding the state and to present them as the continuation and integral part of the previous discussions, also emphasizing the possible tensions between the state and the desired polity

Scientific Novelty and Significance of the Research

This research is novel because of theoretical and practical reasons. First of all, it will reconstruct the emergence of the contemporary Lithuanian political language – origins of the concepts, debates about their meanings etc. The analysis of the concept of the state is not an end in itself, because it will help to understand the genesis of the modern political discussions and historicize the Lithuanian political thought. To fulfill this goal I will use three modes of looking into the history of the political thought: history of ideas, conceptual history and history of the political. In the context of the Lithuanian social and humanitarian research it will link research into philology, history and political science and try to give a new evaluation of the Lithuanian political culture, which for the purposes of this study is represented by the dominant political thought. Only after reconstructing the tradition we can try to develop Lithuanian political thinking.

Secondly, the history of the concept of the state could assist in a better understanding of the making of the modern Lithuanian political state. The state-building process can be possible not only because of favorable international and social conditions, but also because of a new way of polity perception and Lithuanians as the political entity. In order to establish the state, an “ideological” reasoning has to be given, the person has to perceive himself or herself as a subject of the state. The analysis will be done mostly by looking into the intellectual history of Lithuania, but it would not be possible without some kind of interrelation with broader social and intellectual images of the polity. Thus even the Soviet political thought can be seen as an integral part of the modern political understanding of the state and linked to older political, theoretical and ideological debates.

Thirdly, while doing coherent analysis of the concept, I can also support the critics of historical research which are using contemporary concepts without careful consideration about their explanatory capability. As it was put by Zenonas Norkus “[historians] try to avoid to explain the concept they are using. That is why they use such a word as “empire” [also “state” in our case] in a manner which is influenced by their

cultural linguistic tradition and belongs to their everyday language”⁷. That is why even if a historical actor speaks about the state, it is not enough to claim that he or she is speaking about the same state that we have in mind at the present moment. Even more, we cannot claim that the historical actor is a defender of the statehood if he or she did not know the concept of the state at all. The same thing goes for the debates regarding political issues – saying that somebody in the past was engaged in a debate should be based on a careful historical analysis of the utterances and their historical conditions.

Fourthly, I will attempt to link and to use three slightly different approaches in the study of the Lithuanian case. There is some research in Lithuania done in a similar manner, using one of the schools, but it is hard to think of a study that would be done by looking at the concept as the main source of structuring the political system. Furthermore, the three schools are unique and quite popular ways to look at the history of the political thought, but there are hardly any attempts to evaluate their possibilities to speak about the small nation-state and the Soviet political experience.

It would be wrong to claim that there were no attempts to analyze the Lithuanian political history or political thought specifically. There are numerous studies, which adopt several approaches. Firstly, there is literature dedicated to a specific historical period or ideological group in Lithuania⁸. In both cases we are dealing with descriptive historical studies, which can serve as an insightful context for one or another historical problem, but it cannot give an in-depth account of the ideas as an important element of modernization. Secondly, it is possible to find studies which are closely related to the paradigm used in this dissertation, but it is easy to notice that most of them do not take political theory as the basis for the analysis and thus end up with a “presentist” evaluation of past utterances⁹. Thirdly, it is predominantly historical books dedicated to

⁷ Zenonas Norkus, *Nepasiskelbusi imperija*. Vilnius: Aidai, 2009, 174.

⁸ Bronislavas Genzelis, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje: būti ar nebūti Lietuvai*. Vilnius: Margi raštai, 2005; Bronislavas Genzelis, *Kultūrų sąveika*. Vilnius: Mintis, 1989; Bronislavas Genzelis, *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2001; Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Čikaga: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1986; Jonas Balčius, *Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė*. Vilnius: KFM institutas, 2005; Vytautas Kavolis (sud.), *Lietuviškasis liberalizmas*. Čikaga: Santaros-šviesos federacija, 1959; Vincentas Lukoševičius, *Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. pab.-1940*. Vilnius: Valst. Leidybos centras, 1995; Žvilgsnis į politinę kairę. Vilnius: Socialdemokratinės minties institutas, 2005; Albinas Bagdonas, Česlovas Bauža (sud.), *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. Vilnius: VU leidykla, 1996 etc.

⁹ Halina Beresnevičiūtė-Nosalova, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795-1831 metais*. Vilnius: Vaga, 2001; Steponas Tunaitis, *Apšvietos epochos socialinės ir politinės filosofijos metmenys*, Vilnius: Kultūros filosofijos ir meno institutas, 2004; Darius Kuolys, *Asmuo tauta, valstybė LDK istorinėje*

a broad historical analysis of the specific period and research dealing with a particular person as a historical figure¹⁰. In both cases these texts are helpful for understanding the context of the idea and placing the utterances in an actual debate.

Research Method

The methods used in this dissertation are first of all based on the presumptions stated by the several different schools and deal with the political thought as a mode of linguistic act: Anglophonic history of ideas and the Cambridge school, history of concepts and history of the political. They are discussed in the theoretical-methodological part of the dissertation, but here it is important to emphasize the similarities which are crucial for choosing them as the research program. Firstly, speech acts expressed as text are the main object of the analysis. The utterance functioning in a public space and the relationship between different texts is the main tool to give an account of the political sphere, even though it would be wrong to speak about the same research strategies. Thus the main methods used in this dissertation are concept and discourse analysis, which looks at the important political texts, vocabularies, encyclopedias and other written sources. The variety of texts that should be taken into consideration makes it difficult to name one genre or scope of the texts, but it is possible to speak about the main principles for taking texts into consideration. They must have several features: (a) to be political – talk about political concepts, ideologies, ideas and participate in a political debate or process; (b) to be publicly expressed – texts should be more or less available for the society; (c) to be influential – they are the sources that are

literatūroje. Vilnius, 1992; Darius Kuolys, *Res Lituana Kunigaikštystės bendrija*. Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Saulius Pijoras, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*. Kaunas: Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2000; Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: pasipriešinimas ir prisitaikymas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007; Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra*. Vilnius: Aidai, 1999; Kęstutis Nastopka, „Gedimino laiškai.“ *Baltos lankos*, 12, 2000 etc.

¹⁰ Egidijus Aleksandravičius, *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*. Vilnius: Sietynas, 1990; Egidijus Aleksandravičius et al. (sud.), *Lietuvos valstybės idėja (XIX-XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991; Gytis Vaškešius, *Liaudis virsta tauta*. Baltoji varnelė, 1993; Mindaugas Maksimaitis, *Mykolas Riomeris – Lietuvos sūnus*, Vilnius: MRU leidybos centras, 2006; Mindaugas Maksimaitis (sud.), *Mykolas Riomeris ir šiandiena*. Vilnius: LTU, 2000; Vincentas Lukoševičius, *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998; Petras Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*. Chicago: LKDS, 1975; „Socialdemokratų ir liaudininkų veikla bei idėjos tarpukario Lietuvoje (1919-1940) ir jų aktualumas šiandien“ <knyga.kvb.lt/uploads/files/studija.doc> [Žiūrėta 2011.03.15] etc.

taken into consideration by their contemporaries or the people living long after the text was published.

Secondly, all those approaches take modernity as a crucial turning point in the thinking about the political. For example, the concept of the state becomes popular only in the modern period. If we consider possible differences between pre-modern, modern and post-modern political theory, it would mean a comparison of different historical times. Thus the second methodological approach could be called comparative historical analysis of the idea. It contributes to finding origins of a new understanding of the polity and comparing the concepts in diachronic manner.

The third specific methodological approach could be called hermeneutic reconstruction. If we seek to contextualize an idea, show the appearance of it, analyze its functions and meaning in the Lithuanian political thought, it is not surprising that hermeneutics is adopted as an important methodological viewpoint. In this case we have to consider several facts: (a) we cannot understand a political agent without taking into consideration the political concepts they have been using; (b) the political concepts were present in the every-day life situation of the author; (c) both the agent and the concept, act in a broader scope of political culture and debates. In one way or another all three dimensions of the understanding process should be taken into account.

Research Outline

The dissertation consists of six parts. In the first one the theoretical and methodological assumptions of the research are discussed, mostly referring to the three schools of history of the political thought: history of ideas, conceptual history and history of the political. The second part aims to prove the modernity of the concept of the state and discuss the “proto-modern” concepts of describing a polity. The third part presents similar studies done in other countries and provides initial remarks regarding the appearance of the concept of the state in Lithuania. The fourth part deals with the question how and when the concept of the state became the key concept and shows what modern paradigms created the preconditions for the modern conceptualization of polity. The last two parts analyze further ideological discussions regarding the state. The fifth

part identifies the four main ideologies of the first half of the 20th century and tries to prove that they can be analyzed through the lens of the state conceptualization mode. The sixth part presents what happened to the four main paradigms of the Lithuanian political thought in exile and the Soviet Lithuania. It ends with an interpretation of the Sajūdis' attempt to “reconceptualize” the idea of the state.

Research Results

1. The dissertation seeks to show how it is possible to analyze the modernity, its political and social changes through the lens of conceptual change. The emergence of the concept “state” (lith. *valstybė*) and the changes of its meaning indicate deep paradigmatic transformations of the political thought. And, on the other hand, while interpreting this new concept, we can better understand the motives and intentions of the political agents. In the early Lithuanian text-books we can specifically trace the naming of the polity, which can be tied to the Polish and medieval political thought. The concepts that were used are consistent with the sacred understanding of the empire (Lith. *viešpatystė*) and/or kingdom (Lith. *karalystė*), and the semantics of the words shows the person of the ruler as the main source of political stand. Since the beginning of the 19th century we can speak about strengthening modern concept of the state while describing polity. As in the European tradition of political thought, the concept *valstybė* meant an abstract, secular and autonomous entity which faced the problem of the efficiency of government. This understanding of polity as governmental institution was clearly represented by the concepts used in Central and Eastern Europe - *panstwo*, *gosudarstvo* or *valstybė* semantically designates not a specific status, a state, but the relationship between the ruled and the rulers, *dominium*. During the 19th century the concept of the state became a key concept – the one that could describe different aspects of the political reality.

2. The analysis of the Lithuanian text corpora revealed that the concept of the state was employed for the first time by Simonas Daukantas at the beginning of the 19th century. He borrowed the word from Latvian language and used it as a synonym to the Polish *panstwo*. Until then the main term to describe the polity were duchy, kingdom,

lordship (Lith. *viešpatystė, ponystė*) or commonwealth (Lith. *bindrystė, visatinė*). All those terms signified the ruling person who also created a specific political entity, and this makes these concepts different from the abstract understanding of the state based on anonymous government. Thus it was Daukantas who first publicly introduced the modern political concepts into the Lithuanian language. But in his writings *valstybė* can still be connected to a particular ruling subject, sovereign or *valdymieras*. The more common term to describe a polity for him was *ūkė*. From the point of view of history of ideas it is possible to claim that the state embodied by the sovereign ruler is not the same as the natural social order of *ūkė*, but also less preferable than the latter one. Thus Daukantas represents an enlightened and clearly modern understanding of the state as the social contract. Still, this conceptual innovation and ideological interpretation did not become a dominant one until the end of the 19th century, as becomes clear from the political writings of Motiejus Valančius. While reacting to the modern political thought and the czarist rule of the Russian empire, he perceives the polity in the traditional Catholic manner. For him the primary task of every secular government is to create favorable conditions for the salvation, and the political entity is as good as its ability to represent the natural order given by God, in which he is the only highest sovereign.

3. From the point of view of conceptualizing the polity, the end of the 19th century could be seen from several different perspectives. There is a clear trend to search for the best-fitting concept to describe the modern political thinking in the Lithuanian language. For some time the dominant concept in the Lithuanian newspapers was fatherland (Lith. *tėvynė*). But later the term *viešpatystė*, the old word for empire, was introduced, meaning the secular polity governed by the supreme ruler, or *valstija*, meaning the conglomeration of *valsčiai*, a specific administrative entity in czarist Russia. Only in 1905, on the eve of the Great Vilnius Seimas, the leading newspapers introduced the term *valstybė*, which did not have any religious connotations (*viešpatystė* stems from *viešpats*, lord, in contemporary language generally only used to refer to Christian God and only in more archaic texts referring to a person of a supreme standing) and did not indicate only the territorial essence of the polity. Already in this period the history of idea shows that we have to speak about essential paradigmatic differences between the understandings of the state. It is possible to trace three of them: poetic-sentimental, which presented polity as fatherland, not so strictly defined in space; traditional-

Catholic, which considers the polity regarding its understanding of separation between the sacred and the secular empires and claiming that the secular rule is always dependent upon the transcendental godly order; modern-positivistic, which developed the understanding of the polity as a fulfillment of an individual will and attempts.

4. In the first half of the 20th century we can distinguish four different approaches towards the state. The first one could be called organic and is represented by such figures as S. Šalkauskis, A. Maceina, A. Jakštas, L. Karsavinas etc. It is a specific attempt to modernize the traditional Catholic political thought. As *nation* is one of the most important elements of this theory, it is easy to misinterpret this as a classical, nationalist theory. Besides consciously distinguishing the idea of the organic state from totalitarian nationalistic regimes,¹¹ it is also a sociological argument that makes the organic state more moderate than the nation-centered state concept. Its basic provision, based on the notion of the dual nature of human beings, follows the French personalists (mostly Emmanuel Mounier). On the one hand, the human being is an individual, who acts in accordance with his own natural needs. He or she is considered an entity which acts according to the laws of nature and his or her bodily needs. On the other hand, he is seen as a spiritual person, who has a free will and seeks perfection. The human is seen as a synthesis of these two modes of being and is based on a claim that we should speak about the dual nature of a person. The highest aim of the state is to serve the human-person and to help them realize their goal of perfection. As one of the leading figures of the organic movement, the philosopher Stasys Šalkauskis said: “every joint organization in one way or another has the full prosperity of the human person as its main aim.”¹² The highest aim of the state is to serve the human-person and to help them realize their goal of perfection. At the same time it acts as the instrument, helping and constraining human-individual to achieve his bodily goals without hurting other human beings. Thus the human-individual can be inclined to the state, but the same thing cannot be said about the human-person. There is a slight difference between the more transcendental concept of the person and state in the political thought of Šalkauskis and the more modern and existentialist thought of Maceina, but both of them try to find the restriction

¹¹ For example, see the collective manifesto “Į organiškios valstybės kūrybą” [Toward the creation of the organic State], *Naujoji Romuva* 8, 1936, 169–75.

¹² Stasys Šalkauskis, *Raštai* [Writings], vol. 4, Vilnius: Mintis, 1995, 201

for the state without giving state government to the pure will of individual. A person—the main subject of the philosophical system of the organicists—is always part of a nation, because only in a nation can his perfection be achieved. This nation, while supporting the development of a person, also creates a specific national culture. Only when this phase is achieved and reflected in everyday life, a nation can (but does not have to) establish a state as an agent for the further perfection of the person. In the words of the philosopher Levas Karsavinas, “the nation must not only seek self-knowledge, but also to know its objectives and goals and make them living flesh ... so it is required that the nation would be fixed and authority established, thus a nation-society will become a nation-state.”¹³

5. The second ideological stance towards the state is the nationalistic (Lith. *tautininkiška*) interpretation. It is usually linked with the organic concept of the state, but it is clear that in the fundamental understanding of the person and state these two paradigms are not the same. It is easy to misinterpret and combine nationalistic and organic understanding of state because of organic metaphors used by both ideologies. But for nationalists organism of the state is seen in a more radical manner – it has its own spiritual reality, which is almost mystically interrelated with the nation: “state is a living organism, which is created [...] by the whole nation”¹⁴. Also nation is the most important social entity for the nationalists, which is more complex and thus more developed than the individual. But this claim also leads to understanding, why nationalists are different from the organic paradigm. Nation is seen as the highest social organization, where all other social organizations are flourishing. Nationalists (A. Smetona, I. Tamošaitis, J. Tomkus etc.) do not believe in the duality of a person, and a human being is important only as an individual participating in social interactions. Even though the “output” of this interaction is the same as in the organic model, nation, it is presented as the highest possible entity and thus denies the autonomous value of a person. The individual can give a meaning to his or her life only by subordinating himself or herself to the nation. The state not only objectifies the social forces such as

¹³ Levas Karsavinas, in *Politika ir kultūra: Politinė mintis Lietuvos Respublikoje: 1918–1940 m.* [Politics and culture: Political thought in the Lithuanian Republic: 1918–1940], Justinas Karosas, Z. Namavičius, V. Pšibilskis, and Jankauskas Algimantas, eds., Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 1992, 89.

¹⁴ For example: Vladas Juodeika, „Vadų atranka ir demokratija“ [Selection of leaders and democracy] *Naujoji Romuva*, 1933, 700; Similar views presented in Izidorius Didžiulis, „Tauta, valstybė, asmuo“ [Nation, state, person], *Vairas*, 10, 1931, 260 – 265

nation, but as a free spiritual entity, which by itself objectifies the nation and the person. State in it self is an absolutely autonomous entity, which has goals independent from any individual or national projections and becomes personalized spiritual force. So it is not a surprise that in Constitution of 1938 we can find an article claiming that “State is a foundation for the existence of citizen”¹⁵.

6. The third ideological stance towards the state is represented by the populist-democrats (Lith. *liaudininkai-demokratai*). It also eliminates the human-person and speaks only about the human-individual. An individual here is a rational and conscious living being which seeks to maximize his or her own welfare. Being a part of a social entity is as natural for the individual as to have an agreement to maximize the profit as much as possible. Thus every society is a conscious interrelation between individuals. And the only aim of any social contract of this kind is to help achieve individual goals. By eliminating the human-person, human as such is liberated from any supranatural spiritual order or any spiritual order at all, and the individual becomes the only possible source of the order. It is established in everyday social interrelations and understood in juridical terms (best and most typical examples are M. Riomeris and P. Leonas). The state is only one of the possible rational agreements between particular individuals for their own purpose and acts as an anonymous and sovereign entity. According to their concept of *state*, the state is no longer exclusively interrelated with a particular nation and is not of a derivative substance. Rather *state* becomes much more abstract, and develops into one of the major concepts for describing social and political reality. This means that the state is no longer subordinate to the needs and interests of the nation, but is an independent phenomenon that is necessary for understanding and scientifically analyzing the political process. Following the German legal school, *state* is described as an analytical concept consisting of three main elements: a “political union of human beings living in a specific area and governed by certain officials.”¹⁶ In other words, the *state* is not a historical outcome of a particular nation, but a scientific concept that can be analyzed according to neutral and objective factors: territory, governance, and

¹⁵ Violeta Baltušytė (sud.), *Lietuvos valstybės konstitucijos 1920 – 1938 metais*. Vilnius: Mokslas, 1989, 61.

¹⁶ Petras Leonas, *Teisės enciklopedijos paskaitos* [Lectures of juridical encyclopedia], 2nd ed., Teisės mokslų b-ka, Kaunas: Vytauto Didžiojo Univ. Teisių Fakultetas, 1931, 51.

population (in M. Römeris's writings, it is nation-populus, Lith. *tauta-populus*¹⁷). As the state becomes the most significant political form of society, it is used as an endemic concept and a sort of metaconcept that describes any authority relationship in history and space. Even though the state here is understood as an artificial entity too, this conclusion does not arise from an interpretation of the person or the nation as natural subjects. The main element and the building block of the state is the individual—his needs, interests, and goals. As he *in toto* is a product of society (and society is nothing more than a synthesis of social unions), the state is an affectation *par excellence*. At the heart of the legalistic state lies an abstract individual, and this leads to the unintentional creation of a similarly abstract polity known as *the state*. Thus, the state is an indirect, albeit unavoidable product of individual acts: “a [state is a] union of people in a particular territory, devised to implement specific functions (or in other words, their social objectives), consolidated into functionary units by its sovereign power.”¹⁸ This new conceptualization along the lines of the individual brings out other abstract concepts that lie at the heart of the state—*sovereignty* and *society*.

7. The fourth way of the interpretation of the state should be regarded as leftist, social democratic and communist. As the above-mentioned populist-democratic thought, it recognizes the state as a sovereign social entity which helps to accomplish individual goals. But the radical economism, by which every individual belongs to a specific class and thus is biased to serve its objective interests, makes it impossible to speak about free individual interests and see the state as a welfare organization. The statement that the Soviet regime promoted an ideology based on the teachings of Karl Marx and Vladimir Lenin is a trivial one. Therefore, we have to scan Lenin's basic insights about the *state*, because his writings were the main and the only true foundation for explaining the *state* and all political reality—no scientific book could be published without citing or referring to Lenin or Marx. Here we should draw attention to a fundamental paradox in Marx's political thought: the goal of his theory of *state* is to eliminate the state, or more

¹⁷ Mykolas Römeris, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė: Valstybė* [State and its constitutional law: The state], Kaunas: Pradai, 1995, 1–56. A closely related definition was given in the first Lithuanian text book on political and social thought, *Valstybė ir pilietis* [State and citizen]: “A state is a multitudinous union of people, living within specific borders and governed by one supreme authority”; Balys Giedra, *Valstybė ir pilietis: Visuomenės mokslo vadovėlis*, Raseiniai: Š. Kadušinas, 1930, 10.

¹⁸ Römeris, *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* [The state and its constitutional law], vol. 2, Kaunas: Pradai, 1995, 335.

precisely to change the state into a society without a state.¹⁹ It is a biased and unnecessary force, therefore it should be overtaken by the proletariat and totally destroyed in the future: “we shall use this machine, or bludgeon, to destroy all exploitation. And when the possibility of exploitation no longer exists anywhere in the world, when there are no longer owners of land and owners of factories, and when there is no longer a situation in which some gorge while others starve, only when the possibility of this no longer exists shall we consign this machine to the scrap-heap. Then there will be no state and no exploitation.”²⁰ Thus the political thought of the leftist thinkers should be seen as anti-statist.

8. The conditions to develop the Lithuanian political thought after the World War II were extremely unfavorable. The Lithuanians abroad were engaged in practical political and cultural problems, while the scholars in the Soviet Lithuania were following the dominant communist dogmas already established in Moscow. Still, in exile it is possible to trace some continuation of the previous debate, even though it was not as intense and elaborated. The two clearest trends of thought were the Catholic and the relatively new liberal one. Taking into consideration the liberal-democratic discourse of the Western academia, the first one modified the organic Lithuanian political thought, while even more strongly claiming the freedom of the culturally biased human-person. To give an example one should take into account ideas developed by the philosopher Juozas Girnius in his book *Tauta ir tautinė ištikimybė* [Nation and national loyalty]. He speaks about a crucial separation of state and nation. Both entities are different modes of human existence and can act without a need for each other: “A nation acts as a community and a state is a formal organization.... A state relates to human social nature: social life is impossible without order, which could be achieved only through governance.”²¹ The idea that the nation is a substantial part of personal life makes questions related to the state only a secondary matter. The main goal of the particular society is to realize its natural, cultural vocation, and not to gain political power via statehood. Thus, for personal development, the state is an unimportant issue, and the main entities are much

¹⁹ For an accurate and precise analysis, see Jon Elster, *Making sense of Marx*, New York: Cambridge University Press, 1998, 398–458.

²⁰ Lenin, *Raštai* [Writings], vol. 29, Vilnius: Mintis, 446

²¹ Juozas Girnius, *Tauta ir tautinė ištikimybė* [Nation and national loyalty], Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1961, 37–38

more related to everyday experience and development of the national character (or individuality) than the abstract institutions of the state. The most important political (if they can be called political at all) spaces for the organicists are the ones that can be seen and interpreted as given for every person: *tėvynė* (fatherland) and *kraštas* (land). The separation and analysis of these dimensions – state, nation, and land – is the crucial issue, and will in one way or another be at the core of the debate in the twentieth century. The second one introduced the coherent liberal ideas about the state, which were close to the populist-democratic tradition established in the Interbellum period. Following interwar legalistic school scholars are coming to a conclusion that the state is nothing more than an abstract interrelation between a subject (individual) and institutions (government), and as long as it deals with individual interests, it can be recognized as the state. In this way such a state overarches not only time (state institutions were always there), but also space (it could be everywhere), hence we can speak not only about a *nation-state*, but also about a *city-state*, a regional state, or even a *global state*.²²

9. The official discourse in the Soviet Lithuania further developed and introduced into the public thinking the leftist anti-statist theory of the state. Seeing the state as a tool of operation, it was claimed that the USSR created a new type of polity – a half-state, but in the near future even the last remains of the state will disappear. At the same time the Soviets developed a legalistic-positivistic understanding of the state as a sovereign entity in a specific territory. Here again the state is identified with a mechanism, a tool, a machine. In the same spirit, the textbook *Theory of State and Law* became the first Soviet textbook about state and society in Soviet Lithuania.²³ Strictly following the Soviet dogma, it identifies the state with power and oppression and describes it as a political tool and instrument. As in Lenin's theory, it claimed that every state should be identified with dictatorship, and proletarian dictatorship is seen as the highest and historically inescapable form of political development. On the other hand, in the same book a minimalist or analytic concept of the state as the country appears: the state in a

²² Algimantas Gureckas, "Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja" [Liberalism and the idea of a national state], in Vytautas Kavoli, ed., *Lietuviškasis liberalizmas (straipsnių rinkinys)* [Lithuanian liberalism: A selection of papers], 2nd ed., Vilnius: Versus aureus, 2008, 165–90.

²³ M. A. Aržanovas, et al., *Valstybės ir teisės teorija: Vadovėlis aukštosios mokymo įstaigoms* [Theory of the state and law: Handbook for institutions of higher education], Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1950, 78–107.

political-geographical sense [*valstybė-šalis*] “has borders with other states ..., a resident population (subordinates or citizens) ... and authority, which represents the country in the inner world.”²⁴ In the second one, institutionalization of the Soviet system and the inability to abolish the concept and reality of the state led to a radical transformation of the Leninist paradigm. In the words of a textbook released after Stalin’s death: “the state is the reigning organization of a particular class.” It could be seen as an administrative interpretation of the state and be linked with the legalistic paradigm of the Interbellum period.

10. Both these perceptions could be seen in the Sajūdis years, even though the concepts of the state were not consistently developed. The first important observation is that we can identify a striking plurality of words used to represent the polity of Lithuania. It was expressed in such words as *šalis* and *kraštas* (geographical concepts that could mean “part, land”), *respublika* (“republic,” meaning the Soviet administrative entity of Lithuania and not a political regime), *Tėvynė* or *Tėviškė* (fatherland) and of course *valstybė* (state). The use of the concept of the *state* in a specific semantic field makes it possible to distinguish two main discourses. The first one can be called *minimalistic*. *State* here appears as a country, a specific territory, which has inhabitants and some administrative organization. This narrow interpretation describes the state only as a geographical and administrative entity, and the questions of its power, its influence, and its interrelation with other social institutions are not discussed. This kind of meaning correlates with the factual Soviet understanding of the republic, namely that it is an integral part of the U.S.S.R., at best an economic but not a political entity. The common slogan for that time was “to strengthen the economic sovereignty of the Republic.”²⁵ As early discussions about the reform of the state were about economic sovereignty, this led to a clearly expressed dissatisfaction with the current administrative state: “We are just a territory. The state that we live in doesn’t deserve its name [republic]: Lithuania is as national an entity as Yakutia.”²⁶ Yakutia was part of the Russian Soviet Federated Socialist Republic governed by Moscow, and Lithuania’s situation was seen as identical: there was no real republic of Lithuania; there was no state. The second influential

²⁴ Ibid., 84–85.

²⁵ See “Respublikos ūkiskaita—realybė ar utopija?” [“Economic-counting” of the Republic—reality and utopia], *Tiesa*, 5 July 1988

²⁶ Arvydas Juozaitis, *Sajūdis ir demokratija* [Sajūdis and democracy], Vilnius: Periodika, 1990, 31.

paradigm of the state and statehood as such is *legalistic*. It may be interpreted as legalistic not only because the Soviet lawyers declared it, but also because it was closely related to Römeris's concept of the state. Already in the CCRML, two speeches presented by Kazimieras Motieka and V. Bulavas, lawyers closely related to the Sajūdis's Initiative Group, should be considered as the most important for restoring the legalistic concept. Following M. Römeris (and not surprisingly, because Römeris had been a tutor of Bulavas for several years), they were not only using *state* as their main concept, but were also, following the interwar legalistic school, highlighting the fact that states are possible only when the political entities can clearly define their citizens and are completely sovereign, independently able to pass any law. To cite K. Motieka: "What is Lithuania? Is it a sovereign state, or is it a republic ...? Complete sovereignty of the state is a complete independence from other states in domestic and foreign affairs.... It is good to have economic sovereignty, but if that is the concept of sovereignty, we will be left with nothing." Still it can be claimed that Sajūdis helped to introduce the legalistic-administrative concept of state. The state is seen mostly as a juridical and abstract entity, embodied in the repressive government, while the civic society is perceived as an opposite and positive social force.

LIST OF PUBLICATIONS:

1. Dementavičius, Justinas, *Trys politiškumo istorijos programos: ne galios požiūris į politikos ir istorijos santykių*// Politologija, 2010, 1 (57).
2. Dementavičius, Justinas, *Lithuanian Political Thought in the Twentieth Century and its Reflections in Sąjūdis: What Kind of State Have Lithuanians Been Fighting For?*// Contributions to the History of Concepts, 2011/1(6), Berghahn Journals, Van Leer Jerusalem Institute.
3. Dementavičius, Justinas, *Sąjūdžio tapatybės beiškant: sovietinės reflektvyiosios modernybės bruožai Lietuvoje*// Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2011/2(29).

ABOUT THE AUTHOR

2000-2004: Bachelor's Degree in Political Science from Vilnius University, Institute of International Relations and Political Science

2004-2006: Master's Degree in Comparative Politics from Vilnius University, Institute of International Relations and Political Science

2007-2011: Ph.D. program in Political Science at Vilnius University

Fellowships and summer schools:

Bergen University, Norway in 2009 (spring semester)

University of Helsinki, Finland in 2009 (summer)

Jagiellonian University, Krakow, Poland in 2010 (spring semester)

Papers presented in conferences and seminars:

13th Annual Conference on History of Concepts, Moscow, Russia (*Uttering Polity in Lithuania: How and Why Concept of "valstybė" (state) was chosen?*) (2010)

Annual Conference of Political Science, Vilnius, Vilnius University (*Rišančios sąvokos skiriančios prasmės: suvereniteto samprata Sąjūdyje// Binding concepts, separating meanings: concept of "sovereignty" in Sąjūdis discourse*) (2010)

Political thought in East-Central Europe, Tartu, Estonia (*The honeycombs of Lithuanian political thought*) (2011)

Academic projects:

1. Sajūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveikos studija//Phenomenon of Sąjūdis: the network study of a civic movement (headed by dr. A. Ramonaitė; 2009-2011)
2. Istorijos politika kaip tautos ir valstybės konstravimo veiksnys//Politics of history as a building element of nation and state (headed by prof. R. Lopata; 2010-2012)
3. Lietuvos politinės minties antologija//Anthology of Lithuanian political thought (headed by dr. A. Jankauskas; 2011-2013)
4. Istorijos politika kaip valstybės geokultūrinio ir geopolitinio tapatumo įtvirtinimo įrankis// Politics of history as a tool for embedding geocultural and geopolitical identity (headed by prof. R. Lopata; 2012-2014)

Teaching: Vilnius University, Institute of International Relations and Political Science since 2007.

Research interests: history of ideas, history of Lithuanian political thought, political sociology, nationalism and ethnic studies.

VALSTYBĖS SAMPRATA LIETUVOJE: MODERNIOS LIETUVIŠKOS POLITINĖS MINTIES IŠTAKOS IR RAIDA

SANTRAUKA

Problema

XX a. pab. – XXI a. pr. modernios nacionalinės valstybės būklės ir statuso klausimas tapo vienu svarbiausių socialinių mokslų problemų. Globalizacijos, eurointegracijos, beprecedentiško visuomenės mobilumo, tapatybės kaitos bei savikūros ir kitų kuo įvairiausių socialinių, ekonominių, kultūrinių, politinių procesų kontekste bandymas pasakyti, kas vyksta su šiuolaikine valstybe, tapo klausimu, nuolat pritraukiančiu skirtingų tyrinėtojų dėmesį. Taip politikos antropologas pabrėš iššūkius kylančius valstybei kaip tapatybę formuojančiam dariniui²⁷; tarptautinių santykių specialistas akcentuos supranacionalinių organizacijų įtaką ir gilėjančią tarpusavio priklausomybę²⁸; politikos sociologas atkreips dėmesį į mažėjantį visuomenės pasitikėjimą valstybės institucijomis bei naujų organizacinių formų dominavimą²⁹ ir pan. Valstybės „sutraiškytas trikojis“ – ekonomika, politika, kultūra – tampa tiek „kairiųjų“, tiek „dešiniųjų“ intelektualų rūpesčiu³⁰; jos kaita vienu autorių yra sveikinama, kitų kritikuojama, trečiųjų pripažįstama kaip neišvengiama tendencija. Net jei abejotume teze, jog valstybė nyksta, mažų mažiausiai tektų sutikti su teiginiu, kad funkcijos, anksčiau būdingos moderniai nacionalinei valstybei, transformuojasi. Nacionalinės valstybės atsiradimą paprastai siejant su modernybe, pastaraisiais dešimtmečiais pradėta kalbėti apie „naująją“, „antrąją“, „brandžiąją“ ar „post“ modernybę, kartu bandant nurodyti kokybiškai naujus valstybės ir visuomenės būklės kriterijus³¹. Trumpai sakant, panašu, kad nacionalinė valstybė, pastaruosius kelis šimtmečius buvusi pagrindiniu

²⁷ Jean-Marie Guéhenno, *The end of the nation-state*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

²⁸ Plačiau žr., David Held et al., *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002, 108-109. Manuel Castells, *Tinklaveikos visuomenės raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.

²⁹ David Held, *Demokratijos modeliai*. Vilnius: Eugrimas, 2002; Stephan Leibfried, Michael Zürn, *Transformations of the state?* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

³⁰ Palyginimui: Zygmunt Bauman, *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa, 2007; Pierre Manent, *Demokratija be tautų: apie savivaldos pabaigą Europoje*. Vilnius: Versus aureus, 2008.

³¹ Pavyzdžiui, Ulrich Beck, *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press, 2000; Ulrich Beck, Anthony Giddens, Steve Lash, *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press, 1994; Ulrich Beck, *Risk society – towards a new modernity*. London: Sage Publications, 1992; Anthony Giddens, *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai, 2000.

dariniu nusakyti politinę bendruomenę ir įprasinti pačią politiką, išgyvena ne mažesnius pokyčius nei savo kūrimosi metu.

Analogiškas transformacijos tendencijas galima išvelgti ir Lietuvoje. Nusivylimas politinėmis institucijomis, suverenių galių perleidimas europinėms struktūroms, menkos galimybės vykdyti nuo tarptautinių organizacijų nepriklausomą politiką ir kitos tendencijos verčia konstatuoti, kad Lietuvos valstybė patiria rimtus iššūkius. Nenuostabu, kad analizuojant modernybės poveikį Lietuvos valstybei daugiau ar mažiau sėkmingai pasitelkiamos Vakarų mokslininkų taikomos tyrimo strategijos, kurios remiasi skirtingomis politikos mokslų disciplinomis – politine sociologija, lyginamąja politika, politine antropologija ir t.t. Taip atskleidžiamos institucinės Lietuvos politinės sistemos blogybės, konstatuojama nepalanki Lietuvai tarptautinė aplinka ar tiesiog nurodomos problemiškos tendencijos visuomenėje³². Kartu neretai pabrėžiama, kad (post)modernybės įtaka Lietuvoje net yra didesnė nei kitose valstybės, netiesiogiai suponuojant, kad valstybės erozija čia įgauna ypatingus mastus.

Minėtų diskusijų kontekste neatsižvelgiama į tai, kad valstybės raida ir net jos mokslinė analizė yra neatsiejama nuo pirminių, dažnai sąmoningai nereflektuojamų prielaidų apie valstybės prigimtį. Net akademiniam lygmenyje, jau nekalbant apie kasdienes vertinimus, komentuojant bei aprašant valstybės būklę dažniausiai siūlomos įvairios pozityvistinės³³ valstybės tyrimo strategijos, tokiu būdu užmirštant valstybės kaip visuomenėje plėtojamos idėjos prigimtį. Šiuo atveju idėja suprantama kaip paties bendriausio pobūdžio vaizdinys, kuris įgyja turinį konkrečiame istoriniame ir socialiniame kontekste ir gali lemti vienokią ar kitokią ją išsakančių elgseną. Tai yra, kokios institucijos kuriamos, koks valstybingumo modelis ginamas, kokios socialinės praktikos yra įgyvendinamos priklauso nuo valstybės sampratos, kurią gina kalbantysis(-tieji) politinės bendruomenės subjektas(-ai). Perfrazuojant Pierre'ą Bourdieu galima teigti, kad išankstinės prielaidos apie valstybės sampratą dažnai diktuoja apibrėžtas valstybės tyrimo strategijas, todėl būtina plėtoti savotišką „reflektyviosios sociologijos“

³² Ši mintis plėtojama: Leonidas Donskis, *Be pykčio: vienerių metų minčių žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Arūnas Sverdiolas, *Lėkštutė lėkštutėlė: keli dabartinės Lietuvos viešosios erdvės ypatumai*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Rūta Žiliukaitė et al., *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006; Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007; Mantas Adomėnas (sud.), *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus, 2007; ir kt.

³³ Pozityvizmas čia vartojamas Leo Strausso prasme kaip pirmiausia atsakantis į klausimą „kaip“, bet ne „kodėl“: Leo Strauss, *What is Political Philosophy and Other Studies*. Chicago: University of Chicago Press, 1988, 18.

(ar, šio darbo atveju, politologijos) projektą, kuris leidžianti kritiškiau suvokti vartojamas sąvokas ir permąstyti pačios analizės prielaidas³⁴.

Šis darbas yra indėliu stiprinant lietuviškosios politinės minties ir vykdomų politologinių tyrinėjimų reflektyvumą, nes padeda geriau suprasti, kokios valstybės sampratos buvo ir yra plėtojamoms. Kitaip sakant, teigiama, kad tai, kaip yra atsakoma į klausimą „kas yra valstybė?“ lemia, kas bus matoma kaip svarbiausias aspektas valstybei išsaugoti, transformuoti ar, atvirkščiai, jos atsisakyti; prieš nurodant, kokioje valstybėje mes gyvename ir kas jos laukia, būtina suvokti, kas turima omenyje kalbant apie valstybę, kokie jos atributai suvokiami kaip esminiai, kokias funkcijas ji atlieka etc. Pati valstybės samprata kaip centrinis disertacijos tyrimo objektas pasirinkta dėl kelių priežasčių. Pirma, tai tiesiogiai susiję su bandymais kritiškai įvertinti dabartiniu metu vykstančius valstybės transformacijos tyrimus, apie kuriuos buvo užsiminta anksčiau. Antra, remiantis lietuvių kalbos tekstynais, valstybės sąvoka yra viena populiariausių politinių ir socialinių sąvokų, taigi traktuotina kaip ašinė koncepcija lietuviškose politinėse diskusijose. Juolab kaip teigiama daugelio Vakarų autorių tyrimuose, jos išskyrimas taip pat ženklina politinės modernizacijos proceso pradžia. Galiausiai, nemažiau svarbu tai, kad tokiu būdu galima susiaurinti tyrimą ir vietoj bandymo aprašyti visą politinės minties struktūrą bei suprasti visas buvusias aktualias diskusijas, susikoncentruojama tik ties viena raktine sąvoka. Būtent valstybės sąvoka laikytina sintetinė ta prasme, kad ją naudojantys ir aiškinantys intelektualai jos pagalba apibrėžė asmens, visuomenės ir politinės tvarkos santykių bei nusakė politinės ateities vizijas.

Greta šio teorinio aktualumo tenka konstatuoti praktinę problemą, susijusią su Lietuvos politinė mintimi ir jos tyrimais apskritai. Konkrečiai, per dvidešimt nepriklausomybės metų ne tik nebandyta suvokti savo santykio su naudojamomis koncepcijomis akademinio lygmeniu, bet taip pat net nemėginta suprasti lietuviškos politinės minties tradicijos, kuri struktūravo dabartines politines ir politologines nuostatas. Susidaro įspūdis, kad Lietuvoje apie politiką ir konkrečiai apie valstybę anksčiau mąstyta nebuvo. Tad pati politinės minties istorija tampa pasakojimų apie praeities intelektualus bei jų veiklą rinkiniu arba vieno ar kito filosofo minčių komentavimu iš dabarties perspektyvos. Tačiau nesupratus buvusių Lietuvos visuomenės

³⁴ Pierre Bourdieu, *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.

politinės savivokos dėmenų, negalima tikėtis sukurti „reflektyviai konstruojamos“ politologinės analizės. Šiuo atveju pirmiausia reikėtų nurodyti mažiausiai du prietarus, kurie pernelyg supaprastina Lietuvos politinės minties istorijos vaizdą. Pirmasis, bene labiausiai išsigalėjęs įsitikinimas yra tai, kad praktiškai iki XX a. pabaigos lietuviškos politinės minties iš esmės nebuvo – tarpukariu tebuvo banalus nacionalizmas, o sovietmečiu – dogmatiškas komunizmas. Taip atmetamos ir užmiršamos gana įdomios tarpukario politinės minties srovės, sovietinė mintis nesuprantama kaip reikšminga praeities ir dabartiniam politiniam mąstymui³⁵. Antrasis iš dalies prieštarauja pirmajam: dabartinė Lietuvos politinė mintis pirmiausia suvoktina kaip „post-komunistinė“, t.y., vienaip ar kitaip susijusi ar kovojanti su sovietiniu paveldu. Neabejotina, kad sovietinės okupacijos laikotarpis negalėjo nepalikti pėdsakų atsikuriančios Lietuvos politiniame mąstyme, tačiau negalima pamiršti ir to, kad joje vienaip ar kitaip pasireiškė ankstesni, ne tokie ryškūs politinės minties elementai. Kitaip sakant, dabartinės diskusijos gali būti traktuojamos ne tik kaip sovietinės minties transformacija, bet ir kaip ankstesnių politiškumo sampratų atkūrimas ar naujų įdiegimas. Juolab kad net vakarietišku kryptimi pasirinkimas neretai yra neatsiejamas nuo asmens internalizuotos politinės paradigmos konkrečiame, lietuviškame, kontekste.

Taigi galima konstatuoti, kad, pirma, šioje disertacijoje valstybės sampratos kaitos problema nagrinėjama ne socialiniu ar instituciniu aspektu, bet tyrinėjant politinės minties sklaidos formas, žvelgiant iš politinės teorijos ir politinės minties istorijos perspektyvos. Tik tai padės suvokti valstybės sampratos kaitos trajektoriją ir identifikuoti idealiuosius valstybės sampratos tipus, kurie, tikėtina, ir sudaro dabartinės Lietuvos politinės savivokos pamatą. Ši analizė leis aiškiau ir tiksliau suvokti dabartinio lietuvių santykio su valstybe ypatumus. Antra, tai darant dėmesys koncentruojamas į valstybės sampratos istorinę raidą Lietuvoje nuo XIX a. pr., nes tik nuo tada išpopuliarėja moderni nacionalinės valstybės idėja ir lietuvių kalboje atsiranda pati valstybės sąvoka nusakanti modernią politiką. Taip ne tik rekonstruojama valstybės sampratų įvairovė, siūloma Lietuvos politinės minties istorijos interpretacija, bet ir bene pirmą kartą Lietuvoje atliekama nuosekli sąvokos istorijos analizė. Valstybės sampratos

³⁵ Pavyzdžiu., Manto Adomėno sudaryta lietuviškos konservatyvios minties antologija pradedama nuo posovietmečio: Mantas Adomėnas (sud.) *Libertas & Pietas: lietuviškasis konservatizmas: antologija 1993-2010*, Vilnius: Eugrimas, 2010

analizė iš politinės idėjos istorijos perspektyvos leidžia geriau suprasti buvusias ir dabartinius politinės minties pokyčius atsakant į klausimus: kokių mastų galima kalbėti apie Lietuvos politinį mąstymą kaip artimą Vakarų politinei minčiai? Kaip vyko politinės mintis modernėjimo procesas? Kaip sovietinė politinė mintis sąveikauja su esama ir buvusia nepriklausomos Lietuvos politine mintimi? Koks dabartinės politinės minties santykis su buvusiomis diskusijomis? Galiausiai reikia pabrėžti, kad nepaisant iš dalies istorinio tyrimo pobūdžio čia nesiekama atrasti naujų istorinių faktų, bet įprastą istorinę analizę papildyti idėjine dimensija. Paprastai Lietuvos istoriografijoje šie veiksmai vertinami retrospektyviai, atsižvelgiant į jų reikšmę valstybingumo ar demokratijos įtvirtinimui, tačiau reikėtų pripažinti, kad aktualus galimų elgesio motyvų spektras buvo (kaip ir yra) kur kas didesnis. Išsiaiškinus, kaip buvo apibrėžiama valstybė konkrečiais istorijos laikotarpiais, t.y. istorizavus pačią valstybės sąvoką, galima geriau suprasti ir tų laikų politinių veikėjų veiksmų ir elgesio motyvus.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Darbo tikslas – istoriškai ir teoriškai rekonstruoti valstybės sampratos raidą Lietuvoje nuo XIX a. iki XX a. pabaigos. Taip bus parodytas valstybės sąvokos atsiradimas kaip modernios politinės minties raiškos forma, o skirtingos propaguotos valstybės idėjos pristatytos kaip raktinės koncepcijos dominuojančioms politinio mąstymo schemoms perprasti. Būtent valstybės koncepcijos ir jos vartojimo analizė yra svarbi suprantant dabartines politines diskusijas ir nuostatas valstybės atžvilgiu bei paaiškinant problemiško santykio su modernia valstybe ištakas.

Darbo uždaviniai:

- a) aptarti teorines ir metodologines politinių idėjų bei koncepcijų istorijos analizės prielaidas ir pasiūlyti galimą jų derinimo būdą;
- b) kritiškai įvertinti skirtingų politinių idėjų tyrimo strategijų išvalgas, parodant jų taikymo specifiką Lietuvos atveju;
- c) atskleisti politines, kultūrines ir istorines modernaus politinio žodyno ir, pirmiausia, valstybės sampratos formavimosi Lietuvoje prielaidas;
- d) nagrinėjant valstybės sampratą išryškinti pagrindines politines paradigmas dominavusias Lietuvoje ir identifikuoti jų tipologinius bruožus;

- e) išanalizuoti teorines ir ideologines diskusijas dėl valstybės prigimties ir tikslo, parodant jas kaip ankstesnių debatų tąsą ir išryškinant problemišką asmens santykį su valstybe kaip modernia politija.

Darbo naujumas ir reikšmė

Tyrimas yra naujas ir aktualus dėl teorinių ir praktinių priežasčių. Pirma, bus siekiama rekonstruoti dabartinio politinio žodyno atsiradimą: analizuojamos sampratų ištakos, ginčų dėl koncepcijų prielaidos ir tendencijos. Gyvo valstybės sampratos tapimo analizė nėra savitiksli dalykas, nes kartu bus pateikta dabartinių klausimų ir sampratų genezė, savotiškai „istorizuota“ Lietuvos politinė mintis ir parodytos istorinės diskusijų ištakos. Tam sąmoningai siekiama analitiškai atskirti ir suderinti idėjų, sąvokų ir politiškumo istorijos keliamus klausimus ir duodamus atsakymus. Lietuvos akademijos kontekste bus siekiama derinti filologinius, istorinius ir politinės minties tyrimus, kaip potencialiai atskleidžiančius dabartinės visuomenės problematiką. Tik rekonstravus lietuviško politinio mąstymo tradiciją, atskleidus pagrindą, kuris apibrėžia dabartines diskusijas, tampa įmanoma tęsti ir plėtoti autentišką politinę mintį.

Antra, valstybės sąvokos atsiradimo ir idėjos kaitos analizė leis geriau suvokti modernios Lietuvos valstybės tapimą. XX a. Lietuvos valstybės atkūrimui lemiamos reikšmės turėjo ne tik palankios politinės ir pakitusios socialinės aplinkybės, bet ir naujas politinės savivokos tipas, kurio analizė ir bus atliekama šiame darbe. Tik tokiu būdu bus galima pasakyti, kas paskatino lietuviškos politijos idėjos išskyimą, lemia dabartinio lietuvių santykio su valstybe specifiką ir eventualiai nustatyti galimas politinės savivokos kaitos formas. Nors analizė pirmiausia skirta intelektualinės istorijos kismui atskleisti, tačiau jos negalima atsieti nuo bendrų visuomenėje vyraujančių diskusijų ir sampratų, kuriomis didesniu ar mažesniu mastu vadovaujamasi iki šiol. Kitaip sakant, darbe bus įrodoma, kad lietuviškos politinės minties specifiką ir sudėtingą visuomenės santykį su valstybe nereikėtų suvokti tik kaip sovietinio režimo primestos ideologijos padarinį. Būtina matyti gilesnes šių problemų ištakas, kurios susijusios su modernaus politinio mąstymo forma.

Trečia, atsiranda prielaidos kritikuoti kai kuriuos istorinius tyrimus ir atskleisti mechaninio sąvokų taikymo aiškinant praeities įvykius klaidingumą. Kaip elegantiškai tai išreiškė Zenonas Norkus „jie [istorikai] apskritai vengia eksplicitiškai apibrėžti savo naudojamą sąvoką, o todėl neišvengiamai perima tokią žodžio „imperija“ [ir valstybė, *pas. mano*] vartoseną, kurią diktuoja tų žodžių reikšmės susiejimas su tam tikrais paradigminiais kultūrinės lingvistinės tradicijos, kuriai priklauso jų kasdienė kalba, politinio diskurso referentais“.³⁶ Kitaip sakant, net jei istorinis veikėjas kalba apie valstybę, nėra jokių priežasčių teigti, kad jis turi omenyje šiuolaikinę valstybės supratimą. Taip pat istorinio veikėjo negalima matyti kaip ginančio valstybingumą modernia šios sąvokos prasme, jei modernios nacionalinės valstybės samprata jam apskritai nebuvo žinoma. Kaip ir negalima mechaniškai dabartinių debatų perkelti ir koncepcijų taikyti aiškinant praeities Lietuvos įvykius.

Ketvirta, integruotos ir Lietuvos atvejui tirti pritaikytos gana naujos žiūros, susiejančios istorijos, politinės minties ir sociologijos tyrimus. Nors yra studijų, besiremiančių svarbiausiais anksčiau minėtųjų mokyklų autoriais, taikomos strategijos (vienos sąvokos tyrimas) Lietuvoje kol kas nėra dažnos. Be to, nėra bandymų kritiškai įvertinti pačių minėtųjų tyrimo strategijų taikymo galimybių posovietinėje erdvėje – unikali sovietinė patirtis bei jos įtakoje besiformuojanti politinė mintis taip ir lieka šiuolaikinių politinių sampratų tyrinėjimų paribyje. Taigi naudojamos teorijos bus kritiškai įvertintos ir pritaikytos mažųjų, santykinai vėlai savo politinį žodyną suformavusių, „po-kolonijinių“ visuomenių politinei istorijai tirti.

Tyrimo metodai

Taikomas tyrimo metodas pirmiausia remsis tokių mokyklų kaip angliakalbės idėjų istorijos, Cambridge'o istorijos mokyklos, vokiškos sąvokų istorijos ir prancūziškos politiškumo istorijos prielaidomis. Jos aptariamą teorinę-metodologinę darbo dalį, tačiau čia svarbu paminėti kelis metodologinius panašumus, kurie yra lemiami renkantis jas kaip disertacijos tyrimo programas. Pirma, pagrindiniai jų analizės objektai yra tekstai ar, tiksliau tariant, kalba. Būtent kalba, viešojoje erdvėje

³⁶ Zenonas Norkus, *Nepasiskelbusi imperija*. Vilnius: Aidai, 2009, 174.

funkcionuojančios ištaros (angl., *utterance*), joms poveikį darantys „didieji tekstai“ yra svarbiausias tyrimo objektas, iš kurio daromos atitinkamos išvados apie politinės sferos specifiką ir transformaciją. Nors tekstų pasirinkimo, analizės ir reikšmingumo pagrindimo strategijos šiose mokyklose skiriasi, tačiau paprastai tikima, kad būtent kalbinių struktūrų analizė padeda geriau perprasti socialinę tikrovę. Tad jų taikomus tyrimo metodus galima įvardinti kaip turinio ir diskurso analizę, kurios objektais yra reikšmingi politiniai tekstai, vadovėliai, enciklopedijos ir kiti rašytiniai šaltiniai, atspindintys ir kartu formuojantys visuomenės, konkrečių asmenų ar visuomeninių grupių politinį mąstymą. Toks reikšmingų tekstų supratimas neleidžia nusakyti vieno tiriamo tekstinių šaltinių žanro, tačiau įgalina nurodyti tam tikrus jos atrankos principus. Kaip reikšmingi politinės minties tekstai traktuojami tie, kurie: (a) yra „politizuoti“ – kalba apie politines sąvokas, ideologijas, idėjas ar politinį procesą, dalyvauja aktualiame politiniame ginče; (b) išsakomi viešai ir gali būti „girdimi“ reikšmingos politinės visuomenės grupės; (c) yra šaltiniai, kuriais remiamasi jų parašymo ar išsakymo metu arba vėliau gyvenusių autorių, nurodant juos kaip svarbius politinės tikrovės suvokimui.

Antra, jos visos atkreipia dėmesį į modernybės, kaip esminio lūžio taško/slenksčio politiniame mąstyme, svarbą. Interpretuojant modernybę kaip ribą, kuri ženklino radikaliai naujos politinės sistemos ir taip pat politinio žodyno susiformavimą (valstybės, *state*, sąvokos iškilimas tapo būdingas būtent šiam laikotarpiui), neišvengiama lyginimo skirtingais istoriniais laikotarpiais. Kitaip sakant, antroji metodologinė prieiga gali būti įvardijama kaip lyginamoji istorinė (idėjų) analizė – nuosekliai nagrinėjamos istorinės idėjos susiformavimo aplinkybės arba lyginamas sąvokos turinys skirtinguose istoriniuose laikotarpiuose.

Trečia, kaip specifinį metodą galima paminėti hermeneutinę rekonstrukciją. Jau pats siekis kontekstualizuoti idėjas, bandant pagrįsti jų atsiradimą, nustatyti jų funkcijas ir prasmes lietuviškoje politinėje mintyje nurodo „supratimo“ paradigmos svarbą šiai disertacijai. Šiuo atveju tik galima patikslinti, kad „hermeneutinis ratas“ atrodo taip: (a) politinio veikėjo, mąstytojo ar teoretiko negalima suprasti nesuvokiant, kokia politijos koncepcija jis rėmėsi; (b) pastarosios supratimas yra neatsiejamas nuo autoriaus kasdienės gyvenamosios situacijos bei gyvenamojo laiko ir asmeninių motyvų; (c) tiek politinis „mąstytojas“, tiek pati politinė sąvoka funkcionuoja platesniame politinės

kultūros reikšmių ir reiškinių kontekste. Šios trys tyrimo dimensijos bus reikšmingos ir šioje disertacijoje.

Darbo struktūra

Darbas suskirstytas į šešias dalis. Pirmojoje pateiktos teorinės ir metodologinės būsimo tyrimo prielaidos, aptartos mokyklos, kuriomis remiamasi atliekant Lietuvos atvejo tyrimą. Antrojoje, siekiant geriau suprasti šiuolaikinės valstybės sampratos modernumą, apžvelgiamos „iki-valstybinės“ lietuviškos sąvokos, apibrėžiančios politiją. Trečiojoje pateiktos užsienio autorių, kalbėjusių apie valstybės idėją, išvalgos ir pateikiama valstybės sąvokos atsiradimo istorija Lietuvoje. Ketvirtojoje plėtojamas valstybės sąvokos atsiradimo Lietuvoje klausimas, t.y., išnagrinėtos tolesnis valstybės sąvokos formavimasis – kada valstybės tapo ašine sąvoka ir ką ji įprasmino. Paskutinės dvi dalys bus skirtos valstybės sampratos sklaidai aptarti. Penktojoje – identifikuotos „ideologinės“ tarpukario nuostatos dėl valstybės prasmės ir turinio. Šeštojoje – nurodytos dviejų pokario kalbėjimo būdų, sovietinio ir išeivijos, apie valstybę kryptys bei pristatyti bandymai „rekonceptualizuoti“ valstybę Sąjūdžio metais³⁷.

Svarbiausi rezultatai ir tyrimo išvados

1. Disertacijoje buvo siekiama atskleisti teorines ir istorines modernios valstybės sampratos Lietuvoje atsiradimo prielaidas, formavimosi ypatumus bei svarbiausius jos raidos bruožus nuo XVI a. iki dabartinės nepriklausomos valstybės atkūrimo. Nagrinėjant modernios valstybės sampratos sklaidą ir kaitą remtasi politinės minties analizės mokyklomis, kurios sutelkia dėmesį į kalbą (išsakomas idėjas, sąvokas, kalbines

³⁷ Analizė baigiama Sąjūdžio metu plėtotų politijos koncepcijų apžvalga ir jos santykiu su dabartinėmis valstybės sampratomis. Viena vertus, tai verčia daryti praktinis supratimas, kad po devyniasdešimtųjų atsiradusios galimybės ginti ir plėtoti skirtingas politiškumo vizijas lėmė nepaprastai didelį kiekį literatūros, publicistikos ir tyrimų atsiradimą, kurių vertę šiuo metu įvertinti gana sunku. Kita vertus, tenka pripažinti, kad dauguma dabar plėtojamų koncepcijų vis dar yra glaudžiai susijusios su ankstesnėmis politinėmis paradigmomis ir nepaisant to, kad atsiranda galimybės politinės minties inovacijoms (visgi tiek galimybė susipažinti su Vakarų politiniais teoretikais, tiek realūs politiniai pokyčiai, pvz., įstojimas į ES lemia naujos polemikos atsiradimą), viešojoje erdvėje vis dar nėra esmingai besiskiriančių naujovių.

praktikas) kaip į svarbią politinės veiklos dalį. Atlikta analizė grindžiama prielaida, kad naujų politinių sąvokų atsiradimas laikytinas ir naujų politinio mąstymo paradigmu formavimosi ir įsitvirtinimo požymiu. Kitaip sakant, pats modernios valstybės sąvokos atsiradimas ir jos prasmės pokyčiai liudija reikšmingas bet kurios šalies kultūrinio, socialinio ir politinio gyvenimo transformacijas. Tai reiškia, kad bet kurių politinių veiksmų ir pokyčių analizė yra neatsiejama nuo mąstymo ir kalbėjimo apie valstybę būdų – tai, kaip yra mąstoma apie valstybę ar politiką, lemia, kokios praktikos yra įgyvendinamos ir kokios institucijos kuriamos. Tokiu būdu diskusijos dėl modernios valstybės transformacijų Lietuvoje papildomos politinės minties istorijos perspektyva. Pirmiausia ji padeda rekonstruoti ir geriau suprasti Lietuvos politinės minties tradiciją. Tik jos supratimas leidžia susiformuoti savikritišką politikos mokslų santykį su išsakomomis ir plėtojamomis idėjomis. Antra, disertacijoje pateikiama filosofinio-istorinio lygmens valstybės idėjos raidos analizė. Būtent valstybės sąvokos analizė padeda geriau paaiškinti problemas bandant nusakyti visuomenės ar asmens santykį su modernia valstybe, kuri ypač ryški ir Lietuvos viešojoje erdvėje. Trečia, būtent hermeneutinė Lietuvos politinės minties interpretacija leidžia geriau suprasti politinį veiksma kaip konkretaus politinio mąstymo padarinį, t.y. interpretuoti politinę mintį kaip svarbų politinės istorijos dėmenį.

2. Vienas svarbiausių politinės minties pokyčių modernybėje yra nauji politijos konceptualizavimo būdai. Ankstyvojoje Lietuvos politinėje raštijoje užčiuopiama savita politijos konceptualizavimo forma, kuri sietina su lenkiškąja tradicija ir turėjo ryškius viduramžiško mąstymo apie politiką bruožus. Idėjine prasme ji aiškiai siejama su sakralios prigimties viešpatyste ir/ar karalyste, o sąvokų semantika nurodė sąsajas su valdančiuoju subjektu. Nuo XVIII a. pab. – XIX a. pr. galima kalbėti apie modernios valstybės sampratos įsigalėjimą apibrėžiant politiką. Akivaizdu, kad kaip ir Europos politinės minties tradicijoje, Lietuvoje valstybės sąvoka tapo išreiškiamas abstraktus, pasaulietinis, suverenus ir autonomiškas darinys, kurio vienas didžiausių iššūkių tampa efektyvus valdymo organizavimas. Šis politijos kaip valdymo principo supratimas ypatingai aiškiai reprezentuoja politijos konceptualizavimo būdai Rytų ir Vidurio Europoje – *panstwo*, *gosudarstvo* arba lietuviškai valstybė semantiškai nurodė ne būklę, statusą, bet valdymo ir pavaldumo santykius. Valstybės sąvoka modernybėje tampa ašine ir sintetinančia – joje glūdi daugelis aktualių politinės tikrovės sampratos aspektų.

3. Lietuviškos raštijos analizė parodė, kad tik XIX a. pradžioje S. Daukantas, pasitelkdamas skolinį iš latvių kalbos, įveda valstybės terminą, kuris tuo metu buvo suprantamas kaip atitinkantis lenkišką *panstwo* terminą. Valstybės sąvokos, kaip svarbiausios įprasminant politiją, išgalėjimas lietuvių kalboje ženklino modernaus politinio mąstymo atsiradimą. Iki pat XVIII a. vartojami terminai politijai išreikšti buvo kunigaikštystė, karalystė, ponystė, viešpatystė ar bindrystė, visatinė (pastarosios dvi sąvokos yra atitinka lenkišką sąvoką *rzeczpospolita*). Šie terminai vienaip ar kitaip nurodė konkretų valdantį bei tam tikrą politinę būklę kuriantį subjektą ir skyrėsi nuo abstraktaus modernios valstybės supratimo, kurio šerdyje glūdi anonimiškas valdymas. Daukantas, įvesdamas valstybės sąvoką, ženklino naujos lietuviškos kalbinės ir interpretacinės tikrovės kūrimą ir turėtų būti vertinamas kaip intelektualas padėjęs pamatus modernios lietuviškos politinės minties sklaidai. Sąvokų istorijos požiūriu tai reiškia, kad būtent jis pasiūlė valstybės terminą, kuris nurodė konkretų valdantį subjektą, suverena ar *valdymiera*. Visgi kur kas svarbesnė sąvoką politijai išreikšti jam buvo *ūkė*. Idėjų istorijos prasme atkreiptinas dėmesys į tai, kad pasaulietinio suvereno kuriama valstybė ne tik nėra tapati socialinei tvarkai, ūkei, bet ir yra ne tokia gera kaip ūkė. Šia prasme Daukantas aiškiai atstovauja apšvietos visuomeninės sutarties doktrinai, kurioje valstybė yra individų sutarimo padarinys. Daukanto pasiūlyta conceptualinė inovacija ir moderni politinė mintis netapo dominuojančia iki pat XIX a. pab.–XX a. pradžios. Pirmiausia tai rodo Valančiaus politinė publicistika. Reaguojant į modernios politinės minties iššūkius ir carinės Rusijos valdymo specifiką apie politinę tvarką kalbama pasitelkiant katalikiškos doktrinos principus. Teigiama, kad pirminis pasaulietinės valdžios uždavinys yra sukurti palankias sąlygas išganymui, o ji pati atspindi ir turi orientuotis į Dievo nustatytą transcendentinę tvarką, kurioje yra aiškus aukščiausias viešpats. Svarbu ir tai, kad čia atsiskleidžia tradicinis, su aiškiai apibrėžtu suverenu susietas, politijos supratimas – būtent per valdantįjį asmenį nusakoma pati politija, pvz., ciecorystė.

4. XIX a. pab. - XX a. pr. politijos sampratos modernėjimo istoriją galima apibūdinti iš kelių skirtingų perspektyvų. Žvelgiant iš sąvokų istorijos perspektyvos yra akivaizdu, kad siekiant modernizuoti lietuvių kalbą buvo ieškoma tinkamos sąvokos politijai išreikšti. Kurį laiką, ypač kalbant apie siekį įprasminėti Lietuvą kaip asmeniui aktualų darinį, „Aušroje” pirmumas teiktas tėvynės sąvokai. Tačiau vėliau įsitvirtino

viešpatystės, kaip pasaulietinio viešpaties valdomo darinio, ar valstijos, kaip valsčių daugybės, sąvokos. Tik 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo išvakarėse viešumoje aktyviai pradėta vartoti valstybės sąvoka, kuri neturėjo tokio religinio ir suvereną išreiškiančio krūvio kaip viešpatystė ir nenurodė tik teritorijų visumos kaip valstija. Žiūrint iš idėjų istorijos perspektyvos akivaizdu, kad XIX a. pab. pradėjo ryškėti esminės paradigminės skirtys tarp politijos supratimo. Identifikuotini trys šio supratimo modeliai: poetinis-kultūrinis, politiją matantis kaip tėvynę, konkrečiai neapibrėžtą asmeninės veiklos erdvę ir tikslą; tradicinis-katalikiškas, politiją vertinantis atsižvelgiant į skirtį tarp dangiškos ir žemiškos viešpatysčių, t.y. teigiantis, kad politinė tvarka yra priklausoma nuo transcendentinės, Dievo nustatytos, tvarkos; ir modernus-pozityvistinis supratimas, aktyviai plėtojantis individo valdymo(si) efektyvumą pabrėžiančią valstybės sampratą.

5. Disertacijoje teigiama, kad XX a. pradžioje Lietuvoje jau atpažįstamos keturios dominuojančios ideologijos, kurios skirtingai vertina valstybės prigimtį. Pirmoji iš jų, **organiškoji**, laikytina bandymu modernizuoti katalikišką politinę mintį. Jos pagrindinis išėjties taškas yra dualios asmens prigimties supratimas. Viena vertus, jame yra gamtiškas, kūniškiems poreikiams paklūstantis pradas – individas; kita vertus, jis yra dvasinė ir laisva būtybė – asmuo. Valstybė turėtų besąlygiškai tarnauti žmogaus-asmens prigimčiai, padėti realizuoti jo tobulėjimo tikslus, tačiau tuo pat metu ji galima tik esant racionaliam žmogui-individui, kuris siekia žemiškosios gerovės ir interesų. Atsispiriant nuo prigimtinio žmogaus dualumo, skiriant žmogų-individą ir žmogų-asmenį, teigiama, jog valstybės užduotis yra rūpintis žmogumi-individu, taip užtikrinant galimybes tobulėti žmogui-asmeniui. Tokiu būdu individas gali būti palenktas valstybei, bet pati valstybė palenkta asmeniui. Atkreiptinas dėmesys ir į subtilius skirtumus, kuriuos galima išvelgti pačioje organiškoje doktrinoje: jei šalkauskiškas asmuo reprezentuoja transcendentinį, su dieviška tvarka susijusį, žmogaus pradą, tai maceiniška asmenybė „pranoksta“ valstybę ne ontologiškai, bet egzistenciškai, kaip niekada iki galo nepažįstamas laisvas subjektas, sudarantis tautos pamatą. Tad pati moderni valstybė, suprantama kaip valdymas(is), šioje koncepcijoje yra reikalingas, tačiau ne būtinas darinys siekiant pagrindinio tikslo – žmogaus-asmens tobulėjimo.

6. Antroji ideologinė nuostata valstybės atžvilgiu yra **tautininkiška**. Nors ji dažnai sutapatinama su organiškąja, tačiau skiriasi jau pamatinės jų politinės minties nuostata – tautininkai nepripažįsta asmens dualumo ir kalba tik apie socialinėje sąveikoje

dalyvaujantį individą. Nors esminė socialinė organizacija įvardijama taip pat (tauta), tačiau tautininkai iš jos „pašalina“ laisvą asmenį, o su juo ir transcendentinį žmogaus buvimo matmenį. Nedalomu visetu tampanti tauta suvokiama kaip dvasinis vienis, kuriame, kaip aukštesnės prigimties darinyje, tarpsta visos kitos socialinės organizacijos. Tad keičiasi pati organiškumo samprata – jis praranda filosofinį-ontologinį aspektą ir pradedamas traktuoti sociologistiškai – individas (jokiu būdu ne žmogus-asmuo) sąveikauja su socialiniu organizmu atlikdamas tam tikrą apibrėžtą funkciją. Kaip ir organiškoje mokykloje, tautai pripažįstama savarankiška egzistencija, tačiau, skirtingai nei pirmojoje, ji pranoksta ir užgožia asmenį, todėl šis gali save įprasminti tik subordinuodamas save tautai. Kitaip nei Maceinos atveju, čia ne valstybė yra tautos objektyvacija, bet priešingai – pati valstybė objektyvuoja asmenį ir tautą, suteikia jiems istorinę prasmę ir reikšmę. Teigdami, kad valstybė įkūnija tautą jie kartu ją pripažino savarankišku socialiniu organizmu, turinčiu dvasią ir savo autonomiškus tikslus, kurie vertinami kaip aukštesni nei žmogaus tikslai.

7. Trečioji ideologinė nuostata – **liaudininkiška-demokratinė** – taip pat eliminuoja vieną dualistinės žmogaus prigimties paradigmos elementą – žmogų-asmenį – ir pripažįsta tik žmogų-individą. Individas šioje teorijoje yra racionali ir sąmoninga būtybė, kuri siekia maksimizuoti savo gerovę. Buvimas visuomenėje yra natūralus tiek, kiek natūralu bendradarbiauti siekiant savo interesų. Taigi bet koks socialumas yra tik natūralios sąmoningų individų sąveikos padarinys. Jo tikslas – padėti realizuoti individo gerovės siekius. Pašalinus žmogaus-asmens dimensiją žmogus yra „išlaisvinamas“ iš bet kokios antgamtinės dvasinės tvarkos, kurią pripažįsta krikščioniškos organistinės valstybės teorijos; pašalinus valstybę kaip specifinės dvasinės tvarkos dimensiją, kurią pripažįsta tautininkiška valstybės doktrina, individas tampa vieninteliu galimu tvarkos šaltiniu. Pagrindinis individualaus (nebe asmeninio-kultūrinio) gyvenimo elementas čia yra visuomenė kaip socialinių sąveikų ir santykių visuma. Ji dažniausiai suprantama kaip racionali juridinės ir ekonominės sąveikos, kurios peržengia bet koki kultūrinį skirtingumą, t.y., savivaldi ir suvereni visuomenė potencialiai neturi jokių ribų ir gali apimti visą žmoniją. Valstybė šiuo atveju yra tik dirbtinis susitarimas, sudarytas individualiems poreikiams tenkinti ir visuomeninei tvarkai palaikyti. Valstybė reiškiasi tik kaip anonimiškas darinys, turintis absoliučią galią, t.y., aiškaus galio subjekto neturintis suverenas.

8. Kairioji, **socialdemokratinė ir komunistinė** politinė mintis, kaip ir liaudininkai-demokratai pripažįsta valstybę kaip absoliučiai suverenų socialinį darinį, kuris padeda realizuoti tam tikrų individų interesus. Tačiau žmogaus-asmenybės čia negali būti, nes atmetamos bet kokios prielaidos apie jį kaip savarankišką kūrėją (jis gali išreikšti tik objektyvų istorinį vyksmą); žmogus-individas čia nėra svarbus, nes jis tėra dalis klasės ir apibrėžtas klasinės ideologijos (jis gali išreikšti tik objektyvius istorinės raidos dėsnius). Radikalus ekonomizmas, neišvengiamas individo priklausymas tam tikrai klasei, kuri lemia jo veiksmus, ir valstybės kaip valdančiųjų įrankio supratimas leido atmesti laisvo, savarankiškai sprendžiančio asmens sampratą, o pati valstybė įsivaizduota kaip nesavarankiška ir iš esmės nereikalinga. Valstybė tapo neigiamu, „pertekliniu“ ir ateityje išnyksiančiu dariniu, kuris kol kas gali būti toleruojamas kaip priemonė kurti pageidaujamą tikrovę. Šia prasme kairioji politinė mintis traktuotina kaip iš esmės anti-valstybinė.

9. Po II-ojo Pasaulinio karo sąlygos savarankiškos politinės minties plėtotei buvo nepalankios. Išeivija daugiau sprendė praktinės politikos, bet ne teorijos problemas, o sovietų Lietuvoje politinė mintis veikiau atspindėjo Maskvoje vyravusias ir aprobuotas paradigmas, todėl ji negalėjo plėtotis laisvai ir savarankiškai. Išeivijoje kaip ypatingai ryškios vertintinos dvi mąstymo kryptys – katalikiškoji bei santykinai nauja liberalioji. Pirmoji, atsižvelgiant į liberalaus-demokratinio diskurso dominavimą Vakaruose, kiek modifikavo tarpukario Lietuvos organiškiosios minties tradiciją dar labiau pabrėždama laisvo, tautinę-kultūrinę tvarką kuriančio asmens svarbą. Antroji išreiškė bandymus įdiegti tariamai naują liberalią mąstymo kryptį, kuri, reikia pripažinti, idėjine prasme buvo gana artimai susijusi su jau nuo varpininkų prasidėjusia liaudininkiška-demokratinė tradicija, pabrėžusia individo laisvę ir demokratiškos (santariečių koncepcijoje – liberalios) valstybės idėją.

10. Sovietinėje Lietuvoje oficialusis diskursas išplėtojo kairiąsias anti-valstybines valstybės teorijas. Toliau traktuojant valstybę kaip vienos klasės priespaudos įrankį, naudojamą prieš kitas klases, buvo teigiama, kad SSRS įkūnija pusiau-valstybę ir ilgainiui kaip valstybę turės sunykti. Tuo pat metu išliko ir vėliau buvo aktualizuotas teisinis-pozityvistinis valstybės kaip suverenaus tam tikro teritorinio darinio supratimas. Galima teigti, kad tai buvo susiję tiek su kintančia visąsąjungine politine praktika, kuomet buvo stengiamasi išryškinti administracines valstybės funkcijas, tiek su išlikusia

sąsaja su tarpukario teisine tradicija, kurią reprezentavo tarpukariu mokslus baigę Lietuvos teisininkai. Šių dviejų tradicijų samplaika, kartais pasitelkiant organišką bei liberalų žodyną, atsispindėjo ir Sąjūdžio debatuose. Nors valstybės idėjos nebuvo kritiškai apmąstomos, bet vis dėlto ir šiuo atveju Lietuvos viešojoje erdvėje pasireiškė „tradiciniai“ politinės minties ir mąstymo apie valstybę elementai. Atlikta analizė leidžia teigti, kad nuo sovietmečio Lietuvoje buvo perimtas legalistinis-administracinis valstybės supratimas, kuris akcentuoja juridinę ir abstrakčią valstybės pusę bei priešpriešina pilietinę visuomenę/liaudį ir valstybę įkūnijančią valdžią.

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. Dementavičius, Justinas, *Trys politiškumo istorijos programos: ne galios požiūris į politikos ir istorijos santykių*// Politologija, 2010, 1 (57).

2. Dementavičius, Justinas, *Lithuanian Political Thought in the Twentieth Century and its Reflections in Sąjūdis: What Kind of State Have Lithuanians Been Fighting For?!*// Contributions to the History of Concepts, 2011/1(6), Berghahn Journals, Van Leer Jerusalem Institute.

3. Dementavičius, Justinas, *Sąjūdžio tapatybės beiškant: sovietinės reflektyviosios modernybės bruožai Lietuvoje*// Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2011/2(29).

APIE AUTORIŲ

2000-2004: Politikos mokslų bakalauro studijos Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute

2004-2006: Lyginamosios politikos magistratūros studijos Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute

2007-2011: Politikos mokslų doktorantūros studijos Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute

Mokslinės stažuotės:

Bergeno universitetas, Norvegija, 2009 pavasaris

Helsinkio universitetas, Suomija, 2009 vasara

Jogailaičių universitetas, Krokva, Lenkija, 2011 pavasaris

Dalyvavimas konferencijose ir seminaruose

13th Annual Conference on History of Concepts, Maskva, Rusija (*Uttering Polity in Lithuania: How and Why Concept of “valstybė” (state) was chosen?*) (2010)

Metinė Lietuvos politologų konferencija, Vilnius, VU (*Rišančios sąvokos skiriančios prasmės: suvereniteto samprata Sąjūdyje*) (2010)

Seminaras “Rytų ir Vidurio Europos politinė mintis”, Tartu, Estija (*The honeycombs of Lithuanian political thought*) (2011)

Moksliniai projektai:

1. Sąjūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveikos studija (vadovas dr. A. Ramonaitė; 2009-2011)
2. Istorijos politika kaip tautos ir valstybės konstravimo veiksnys (vadovas prof. R. Lopata; 2010-2012)
3. Lietuvos politinės minties antologija (vadovas dr. A. Jankauskas; 2011-2013)
4. Istorijos politika kaip valstybės geokultūrinio ir geopolitinio tapatumo įtvirtinimo įrankis (vadovas prof. R. Lopata; 2012-2014)

Dėstymas: nuo 2007 m. dėsto Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute.

Moksliniai interesai: idėjų istorija, Lietuvos politinės minties istorija, politinė sociologija, nacionalizmas ir etniškumo studijos.